

The Last Days

Dokumentärfilmen *The Last Days* är uppbyggd kring personliga vittnesmål från fem överlevande från Förintelsen i Ungern. De starka berättelserna om dessa människor och deras kamp för överlevnad berör starkt och ger en inblick i de tragiska händelserna under andra världskrigets sista år.

**Rekommenderad från
åk 9 – gymnasiet**

En filmhandledning av
Britta Amft

Filmens handling

The Last Days är en sammanställning av vittnesmål från fem ungerska judar som alla överlevde Förintelsen och som idag lever i USA: Irene Zisblatt, Renée Firestone, Alice Lok Cahana, Bill Basch och Tom Lantos. Vi möter dem i intervjuer och filmen följer dem också då de över 50 år senare reser tillbaka för att besöka de platser i Europa som bär på så många minnen.

De inleder sina livsberättelser med att beskriva sina lyckliga barndomsdagar i en värld där judar och icke-judar umgicks naturligt. När de hörde de första berättelserna om vad som hände med judarna i övriga Europa ville ingen tro att det var sant. Judarnas situation i Ungern förvärrades gradvis och det dröjde innan judarna uppfattade allvaret i hotet.

Efter tyskarnas ockupation av Ungern fick händelserna ett snabbt förlopp. De kvinnliga vittnena minns den traumatiska upplevelsen då de blev hämtade från sina hem för att föras till ett getto. Gamla vänner och grannar tittade på utan att ingripa och en del till och med jublade.

De fem vittnena skildrar deportationen och vardagen i lägren fram till befrielsen. De har ställts inför svåra val för att rädda sina liv. Alla upplevde den smärtsamma förlusten av sina närmaste och plågas av frågan hur allt detta kunde ske. Varför överlevde just de?

De fem vittnenas berättelser fördjupas av historikern Dr. Randolph Braham som själv överlevde Förintelsen. Braham återkommer vid uppre-

Auschwitz, själva symbolen för nazismens ondska, är idag museum nära Krakow i Polen.

pade tillfällen i filmen för att ge en historisk bakgrund till händelserna.

I filmen medverkar även Dario Gabbai, en grekisk jude och en av de få överlevande ur ett så kallat Sonderkommando i Auschwitz-Birkenau där han hade till uppgift att föra liken från gaskammarna till krematorieugnarna. Gabbai berättar att andra fångar ansåg att han gjorde sig medskyldig genom sitt arbete.

The Last Days innehåller också intervjuer med Warren Dunn, Katsugo Miho och Dr. Paul Parks (III), tre före detta soldater i den amerikanska armén, som berättar om sina upplevelser när de befriade koncentrationsläger i Tyskland.

Filmen skildrar hur en av de överlevande, Renée Firestone, får möta den före detta naziläkaren Dr. Hans Münch som intervjuas vid flera tillfällen i filmen. Münch förestod ett medicinskt institut i Auschwitz. Detta institut ansvarade för de experiment som genomfördes på Renée Firestones syster Klara. De fem vittnena, Renée, Bill, Irene, Tom och Alice, emigrerade efter kriget till USA där de började ett nytt liv och bildade nya familjer. Alla ägnar sig idag åt att omsätta sina erfarenheter inom konst, politik eller utbildning. Deras viktigaste slutsats är att man måste göra allt för att motverka att något liknande som Förintelsen händer igen.

Historisk bakgrund

I andra världskrigets Europa deltog Ungern på Tysklands och Italiens sida mot Storbritannien, USA och Sovjetunionen. Ungern styrdes av den starkt högerinriktade, men inte nazistiske, riksföreståndaren amiral Miklós Horthy. Fram till 1944 var de ungerska judarna relativt förskonade från de grymheter som drabbade judar i andra länder under tyskt inflytande. Det förekom visserligen lagar som begränsade judarnas möjligheter i det offentliga livet men deportationer eller fysisk förintelse av judar förekom inte under denna tid.

År 1944 fanns det i Ungern sammanlagt 750.000 judar. Efter att tyskarna i mars 1944 ockuperat Ungern följde den snabbaste och mest brutala fasen i Förintelsen, trots att det redan stod klart för tyskarna att kriget var förlorat. Ungerns judar mördades utan att omvärlden agerade till deras försvar.

Under våren 1944 samlades judarna från landsbygden i olika getton, för att senare transporteras till förintelselägren i Polen eller till arbetsläger i Tyskland. I Budapest tilläts judarna bo kvar i olika delar av staden, delvis som ett skydd mot de allierades bombningar. Inom loppet av tolv veckor deporterades över 440.000 judar från Ungern.

Under krigets sista år satsade nazis-

terna allt på att driva igenom ”den slutgiltiga lösningen”, den kompletta utplåningen av judarna. Gaskamrarna och krematorierna i förintelslägren i Polen arbetade dygnet runt men krematorierna klarade inte av den stora mängden döda människokroppar. Därför började man bränna kroppar även i massgravar. Arbetet utfördes av lägerfångar, som tvingades arbeta i så kallade Sonderkommandon.

Många fångar dog även under de så kallade dödsmarschererna, vintern 1944–45. I samband med att Röda armén närmade sig förintelslägren i Polen drev nazisterna fångarna väster ut, mot koncentrationsläger i Tyskland, som ibland låg flera hundra kilometer bort.

När de allierades trupper befriade lägren visste soldaterna inte vad som väntade dem. I filmen berättar tre före detta amerikanska soldater om vad de såg när de öppnade lägren. Anblicken av de utmärklade fångarna och av tusentals döda människokroppar var ofattbar. Men det var lika svårt för fångarna att begripa att de äntligen hade blivit fria igen. Att återvända till ett vanligt liv var inte heller lätt. Många hade ingenstans att ta vägen och levde länge i ovisshet om deras anhöriga hade överlevt.

★ Diskutera Ungerns speciella situation. Varför var ungerska judar så länge förskonade från deportationerna? Vilken relation hade Ungern till Nazityskland och varför?

★ I efterhand är det svårt att förstå varför de ungerska judarna inte tog händelserna utanför den egna gränsen på allvar. Diskutera de förklaringar som förs fram i filmen.

★ Den grekiske juden Dario Gabbai blev anklagad för att han som fånge arbetade i ett Sonderkommando i ett av nazisternas förintelsläger. När man kämpar för sin överlevnad, kan man då tala om moral? Finns det moraliska gränser för vad man får och inte får göra för att inte själv bli medskyldig?

Fem överlevandes berättelser

I filmen *The Last Days* möter vi fem judiska personer vars enskilda livsöden under Förintelsen vävs ihop till en helhet – en beskrivning av en verklighet som de flesta europeiska judar mötte under andra världskriget. I följande avsnitt presenteras kort de fem medverkande i filmen.

Alice Lok Cahana

Alice Lok Cahana föddes 1929 i Sávár i Ungern, en liten stad nära den österrikiska gränsen. Den judiska religionen spelade en stor roll i hennes familj, men hennes ungerska identitet var minst lika stark. Kort efter tyskarnas ockupation fördes Alice och hennes familj till ett getto och sedan vidare till Auschwitz-Birkenau.

Alice Lok Cahana berättar om ett minne från vistelsen i Auschwitz-Birkenau. En fredagskväll föreslog hennes storasyster Edith att de skulle fira sabbatsfesten i latrinerna, där ingen kunde höra dem. När de började sjunga, kom plötsligt allt fler barn till dem och sjöng. Från denna dag firade de sabbaten varje fredag och det gav dem hopp om framtiden.

Alice och Edith fördes vidare till koncentrationslägret Bergen-Belsen där de var internerade fram till befrielsen. Då detta lägre befriades tappade de bort varandra och Alice återsåg aldrig sin syster. I femtio år letade hon efter Edith Lok tills hon kort innan filminspelningen fick ett brev från det arkiv som idag finns i Bergen-Belsen. I brevet meddelades att man funnit uppgifter om en Edith Schwarz. Då mindes Alice att Edith uppgivit sin moders flicknamn, eftersom det vanliga var att familjemedlemmar inte fick leva tillsammans i lägret.

Alice reste tillbaka till Bergen-Belsen för att tillsammans med sin man och sina barn utföra en symbolisk begravning av Edith. För Alice hade sökandet äntligen fått ett slut. Många andra svävar fortfarande i ovisshet om vad som skett med deras anhöriga. För dem har befrielsen inte varit den sista dagen. Det tog lång tid för Alice att öppet kunna tala om sina upplevelser. Hon tyckte att orden var otillräckliga. Slutligen hittade hon en uttrycksform i konsten. Hennes tavlor gav henne möjlighet att bryta sin tystnad.

★ Alice säger att befrielsen inte var den sista dagen för judarna (och för de andra fångarna i lägren) – vad menar hon med det? Vad hände efter befrielsen från lägren? Vilka svårigheter kan du tänka dig att de överlevande hade med att hitta tillbaka till ett normalt liv?

Irene Zisblatt

Irene Zisblatt är född 1930 och växte upp i en ortodox judisk familj i orten Polena i Karpaterna. Polena var fram till 1939 en del av Tjeckoslovakien, men annekterades av Ungern och hör i dag till Ukraina. När tyskarna kom

för att hämta Irenes familj stod grannarna och hejade på. Hon kunde inte förstå varför gamla vänner plötsligt vände sig emot henne. Irenes familj fördes via ett getto till Auschwitz.

Modern hade sytt in diamanter i Irenes klänning för att hon skulle kunna köpa mat och förnödenheter. Under hela vistelsen i lägret gömde Irene sina diamanter undan kontrollerna genom att svälja dem, varje dag på nytt.

En dag såg Irene hur två barn ramlade ner från en lastbil. En SS-man lyfte upp dem, slog dem mot bilen och kastade dem blödande tillbaka upp på flaket. Det var då Irene slutade tala med Gud, men hon beslutade sig för att kämpa. Hon ville inte låta sin själ krossas och hon ville inte ge upp och dö.

Irene utsattes av nazisterna för experiment vars syfte var att testa om man kunde ändra ögonfärg på människor. Hon fick ögon droppar och lästes in i ett mörkt litet rum där hon fick stå i vatten upp till fotlederna. Irene var även med om en av dödsmarschererna vintern 1944–45.

När Irene femtio år senare återvände till sitt barndomshem gjorde hon detta för att visa sina barn varifrån hon kom, men också för att återse platsen en sista gång innan hon dör. ★ Det berättas ofta om alla som bara tittade på när judar greps och deporterades. Irene möttes av gamla vänner och grannar som hejade på när hon hämtades. Detta står i stor kontrast till hur de fem vittnena beskrev klimatet mellan judar och icke-judar före 1944. Går det att förklara varför grannarna plötsligt helt öppet vände sig emot Irene?

Bill Basch

Bill Basch föddes 1927 i Szaszovo (Tiszaszászfalu), ett lantbruksområde i Karpaterna i dåvarande Tjeckoslovakien. Szaszovo annekterades av Ungern 1939 men är i dag en del av Ukraina. När Bill Basch var 15 år gammal flyttade han till huvudstaden Budapest där han anslöt sig till den underjordiska motståndsrörelsen.

När Raoul Wallenberg kom till Budapest i juli 1944 började Bill arbeta för honom. Wallenberg och hans medhjälpare försåg judar i Budapest med falska dokument som intygade att innehavaren hade för avsikt att resa till Sverige och därför stod under den svenska ambassadens beskydd. Wallenberg hyrde stora hus och markerade dem med den svenska flaggan. Bill smuglade in de falska skydds-

passen i dessa hus, men efter några månader blev han gripen och transporterad till Buchenwald.

Vid en fotmarsch från Buchenwald till Dachau ställdes Bill inför ett omänskligt val. De var tre vänner som hade lovat att offra sina liv för varandra. Men en av dem hade ett skadat ben och klarade inte av marschen. När en tysk soldat upptäckte att kamraten haltade, gjorde han sig beredd att skjuta honom. De andra två ställde sig i vägen, men soldaten gav dem tre sekunder att flytta sig åt sidan, annars skulle soldaten skjuta dem alla tre. De var tvungna att överge vännen, något Bill aldrig kunnat förlåta sig själv.

I april 1945 kom Bill Basch till Dachau, vilket var ett av de första lägren som befriades av den amerikanska armén. När Bill i filmen för första gången återvänder till Dachau har han sin son vid sin sida. Sonen ger honom stöd när han återupplever alla fasansfulla händelser på denna plats. Det som Bill uppskattar mest i sitt liv i dag är att samla familjen omkring sig. Det är inom familjen han upplever den största glädjen. ★ Fundera över det val som Bill Basch ställs inför under fotmarschen då han försöker skydda sin kamrat. Kan man begära att han skulle offrat sitt liv?

Renée Firestone

Renée Firestone är född 1924 i staden Uzhorod (Ungvár) i Karpaterna i dåvarande Tjeckoslovakien. Uzhorod annekterades av Ungern 1939 men är i dag en del av Ukraina. När hon växte upp kände hon sig som alla andra helt assimilerad med den icke-judiska befolkningen i staden. Tyskland var långt borta och det som skedde där angick dem inte.

När Renée fick veta att de skulle föras bort från sitt hem, ville hon ta med sig ett minne från den lyckliga tiden. Hon tog på sig en baddräkt som hon hade fått i present av sin far. Den hade hon under klänningen när hon och hennes familj hämtades. Även Renées väg gick via ett getto till Auschwitz. Renées mor fördes direkt från järnvägsstationen till gaskammaren.

För Renée var den svåraste upplevelsen att möta sin far i lägret. Det var smärtsamt för Renée att se fadern med rakat hår och fängklädsel – och hon ville inte heller att han skulle se hennes förnedring. Men deras blickar möttes och bilden av fadern med tårar som rann nedför kinderna har

hon burit med sig genom livet. Renée förlorade även sin syster Klara i lägret.

Femtio år efteråt försöker hon få klarhet i systemens öde genom att uppsöka Auschwitz arkiv. Hon får veta att man genomförde experiment på Klara och att den ansvarige läkaren, Dr. Hans Münch, fortfarande är i livet. Under inspelningen av filmen *The Last Days* fick hon möjlighet att träffa och konfrontera honom, men i stället för svar fick hon bara undanflykter. Dr. Münch frikändes i rättegångarna efter kriget för att han medvetet räddade några fångar från gaskammaren genom att behålla dem på sin mottagning för att genomföra harmlösa experiment på dem.

Renée får inte heller några svar då hon träffar gamla grannar från den tiden då hon deporterades. Hennes önskan att visa barnen de ställen som hade betydtt mycket för henne blir en besvikelse. Huset som hon växte upp i är förfallet och den gamla synagogan har byggts om till nöjeslokal. Men hennes liv har fyllts med nya platser och nya minnen. Hennes hem i dag är i USA, där hon har sin familj och en uppgift i att undersöka om Förintelsen vid Museum of Tolerance i Los Angeles. Det är dit hon längtar tillbaka.

★ Baddräkten hade ett stort symboliskt värde för Renée. Hon säger att det var som om hon tvingades ge upp allt som betydde någonting för henne när hon skulle lämna ifrån sig den. I filmen nämns också andra laddade föremål och handlingar som hade en särskild betydelse för de överlevande. Ge exempel på dessa och diskutera vilken betydelse de hade.

★ Tänk på situationen där Renée konfronterar den före detta naziläkaren Dr. Münch. Vilka frågor skulle du vilja ställa honom? (Vad tror du att han skulle svara?) Varför tror du han blev frikänd trots att han var ansvarig för ett institut som genomförde experiment på människor och där tusentals människor dog? Dr. Münchs gärningar ägde rum för över femtio år sedan. Tycker du att man ska förlåta honom och låta honom vara i fred nu?

Tom Lantos

Tom Lantos föddes 1928 i Ungerns huvudstad Budapest, då som nu en pulserande världsstad. När Tom var tio år köpte han sin första tidning och där såg han rubrikerna om tyskarnas ockupation av Österrike. Han

förstod att detta skulle få allvarliga följder för judarna i Ungern, för hans familj och för honom själv. Tom växte upp i en familj, där man var väl medveten om den antisemitism som ändå existerade i Ungern.

Tom Lantos familj följde nyheterna från BBC om händelserna under kriget och diskuterade läget hemma. Men beslutet att lämna Ungern fattade de ändå inte. När Tyskland ockuperade Ungern den 19 mars 1944 var det redan för sent. 16 år gammal anslöt han sig till motståndsrörelsen. Tom greps och sattes i ett tvångsarbetsläger, men lyckades fly för att fortsätta arbetet inom motståndsrörelsen.

Direkt efter kriget fick Tom ett stipendium för att resa till USA. Resan till USA blev en vändpunkt i hans liv. Han har blivit en framgångsrik politiker och är den enda överlevande från Förintelsen som blivit vald till ledamot i USA:s kongress. Eftersom hans familj hade utplånats, bestämde döttrarna till Tom och hans fru att ge dem många barnbarn. De blev sjutton till slut.

★ Tom Lantos tillhörde en familj som noga följde nyheterna under kriget. De hade kunskap om hur nazisterna förföljde judar i andra länder. De såg förändringarna och kunde ana vad som skulle ske i deras eget land. Fundera över varför Tom Lantos familj ändå stannade kvar i Ungern.

Filmens komposition

The Last Days är en dokumentär om ett allvarligt ämne där personer berättar om starka livserfarenheter. Filmen är mycket suggestiv och engagerande. Det kan därför vara värdefullt att fundera över filmens form och att ställa frågor angående filmens syfte och metod. Vilka frågeställningar har filmen? Vad väljer man att visa – och att inte visa? Vilka avsnitt understryks med hjälp av musik – och vilka avsnitt tonas ner?

The Last Days bygger i huvudsak på tre sorters bildmaterial: intervjuer med vittnena; reportage från vittnenas resor tillbaka till Ungern och skildringar av deras liv i USA idag; samt arkivmaterial med bilder från kriget och lägren. Iögonfallande är den ständiga växlingen mellan olika typer av bilder. Vittnesmålen illustreras ofta med korta sekvenser från arkivmaterialet.

Filmen följer kronologiskt de historiska händelserna. De enskilda vittnesmålen underordnas kronologin och presenteras som små fragment

Bill Basch från Budapest med sin familj.

som tematiskt vävs in i varandra. Intervjuerna är sammanfogade så effektivt att en mening som påbörjats av en person, kan fullföljas av någon av de andra personerna. De fem berättelserna tycks smälta samman till en enda. Ibland kan det vara svårt att skilja mellan olika intervjuer och veta exakt vem som talar.

Intervjuerna är mycket hårt redigerade. Alla frågor, eller uppmaningar att berätta, har klippts bort. Längre pauser i talet har avlägsnats. Hos dem som berättar finns ingen väntan, inget sökande efter ord, inga minnesluckor.

De överlevande som medverkar i filmen särskiljs genom de personliga händelser som får känneteckna personen. Intressant att konstatera är att dessa särskilda händelser även är utpräglat genusspecifika. Kvinnorna står för känslor samt berättelser om familjen och lidande (Renée: baddräkten hon fick av sin far; Irene: diamanterna från sin mor; Alice: sabbatsfesten vid latrinerna i lägret). Männerna står för engagemang, mod och historisk kompetens (Bill och Tom: deltagande i motståndsrörelsen, Tom: historiska fakta). Tendensen i denna könsuppdelning understryks delvis genom musiken som associerar till mod, sorg och så vidare.

The Last Days är en dokumentärfilm som arbetar på ett känslomässigt plan. I fokus för handlingen står de fem överlevande och deras livshistorier. Orsakerna och bakgrunden till Förintelsen behandlas inte inom ramen för filmen. Den fråga som inledningsvis formuleras av Bill Basch, där han undrar varför tyskarna använde mer energi på att utrota judarna än att fortsätta kriget, diskuteras aldrig på allvar i filmen.

De överlevandes berättelser inleds med beskrivningar av deras respektive

födelseort samtidigt som vi får se hur platsen ser ut idag. I grova drag kan man urskilja sex områden i vittnenas berättelser: barndomsminnen, deportationen, livet i koncentrationslägren och förintelselägren, befrielsen, tiden efter kriget och deras liv i USA idag. Tyngdpunkten ligger på skildringarna från lägren.

Även om det är fel att i detta sammanhang tala om ett "happy end" så är det delvis denna känsla som förmedlas i slutet av filmen. Efter allt det fruktansvärda vi fått se och

höra sker en vändning till något positivt. De fem vittnena lever idag framgångsrika liv i USA där de finner sin största lycka inom familjen.

★ Diskutera för- och nackdelar med det sätt på vilket intervjumaterialet sammanställts.

★ En man och en kvinna berättar var sin historia om hur de riskerade sina liv: Bill om smugglingen av skyddspass och Irene om hur hon i lägret gömde undan diamanter dag efter dag. Vilken musik framförs och vilka känslor får vi av dessa två berättelser?

Förintelsen och USA

Den sista delen i filmen skildrar de fem överlevandes liv i USA idag. Detta upptar en överraskande stor del av filmen och ger anledning till en fördjupad diskussion kring framställningen av Förintelsen i *The Last Days*. Det är värt att notera att samtliga fem beskrivs som mycket framgångsrika och djupt engagerade i det amerikanska samhället. Deras liv i USA beskrivs som lyckligt och starkt familjeorienterat.

I några uttalanden ger vittnena uttryck för sin tacksamhet gentemot USA, för att landet har gett dem en hemstad och chans till ett nytt och lyckligare liv. Tom Lantos är kanske den person som starkast får förkroppsliga den amerikanska drömmen. Från att ha levt i den yttersta misär som lägerfånge, har han avancerat till kongressledamot och USA:s sociala toppskikt.

Kontrasten mellan vittnenas gamla och nya liv förstärks genom skildringen av resan till deras barndomshem, där de konfronteras med forna grannar och ett förhållandevis fattigt liv i dagens Östeuropa.

I filmen sammanlänkas USA genom-

gående med positiva attribut medan nästan allt annat som visas förknippas med ofrihet och brott mot människans integritet. Detta är inte helt oproblematiskt eftersom man lätt kan få ett intryck av att Förintelsen och vittnenas livshistorier till viss del används som en bekräftelse på den amerikanska självbilden.

I filmen *The Last Days* betonas den amerikanska arméns befrielse av de tyska koncentrationslägren. Det är värt att notera att förintelselägren i Polen, som till exempel Auschwitz-Birkenau, befriades av Röda armén.

I filmen görs heller ingen åtskillnad mellan dessa olika typer av läger. De som medverkar i filmen har i flera fall överlevt både koncentrationsläger och förintelseläger. Det kan därför vara av betydelse att påtala skillnaden mellan dem.

Koncentrationsläger upprättades runt om i Tyskland och var brutala fångläger där människor dog när deras kroppar bröts ned på grund av hårt arbete, svält eller misshandel. I förintelselägren, lokaliserade till Polen (Treblinka, Sobibor, Belzec och Chelmo) förpassades merparten av de nyanlända fångarna direkt till gaskamrarna varefter deras kroppar brändes. Auschwitz-Birkenau och Maidanek användes både som koncentrationsläger och förintelseläger.

★ Tag reda på vilka läger som befriades av USA och vilka som befriades av Sovjetunionen och fundera över hur filmen förhåller sig till dessa fakta.

★ En film som *The Last Days* kan vara till hjälp för att öka publikens inlevelseförmåga och medkänsla för Förintelsens offer. Detta kan naturligtvis vara en bra start för att väcka intresse för fortsatta studier om Förintelsen. Frågan är dock om identifikationen med offren är tillräcklig för att ge oss en idé om hur en händelse som Förintelsen kunnat äga rum i ett modernt och upplyst samhälle. Hur ska vi bära oss åt för att till exempel förstå hur det kom sig att vanliga människor i så hög utsträckning medverkade i så grymma brott mot sina medmänniskor och grannar?

Survivors of the Shoah och den muntliga historieforskningen

Efter inspelningen av *Schindlers List* grundade Steven Spielberg 1994 The Survivors of the Shoah Visual Foundation. Stiftelsens uppgift är att på

video spela in och arkivera intervjuer med överlevande från Förintelsen världen över. Det insamlade materialet ska framför allt användas i pedagogiska syften för att främja tolerans mellan människor och för att motverka att historien upprepar sig. *The Last Days* är den tredje filmen som grundar sig på det intervju-material som tillkommit inom ramen för projektet och den första film som släpps på biograf över hela världen.

Fram till 1999 samlade Steven Spielbergs Shoah-stiftelse in närmare 50.000 intervjuer med överlevande från Förintelsen. Ett gigantiskt projekt där 57 länder är representerade och där samtalen genomfördes på 32 olika språk.

Vissa kritiska röster har framförts mot projektet, framför allt i Tyskland, men även i USA. I tidskriften *Der Spiegel* (1999:37) publicerade den tyske historikern Henryk M. Broder en artikel kallad "Indiana Jones in Auschwitz" där han på flera punkter ifrågasätter projektet. Broder bedömer det historiska värdet i det insamlade materialet som tunt. Kvantitet har prioriterats framför kvalitet och Shoah-stiftelsens metoder att samla in och hantera materialet bedöms som oseriöst ur historisk synvinkel. Broder är också kritisk till de kommersiella inslagen i Shoah-projektet.

Shoah-stiftelsen har, enligt Broder, lyckats sprida uppfattningen att Steven Spielberg fem minuter i tolv råddade de överlevandes historier från glömskan. Ändå finns det över 200 organisationer i världen som har sysslat med Förintelsens muntliga historia under flera decennier.

Den stora satsning på att dokumentera de överlevandes vittnesmål som dessa organisationer gjort är i sig ett bevis på det stora värde som de tillmäts. De överlevande var ju där, och deras vittnesmål stärker därmed känslan av autenticitet, att händelserna som hon eller han berättar om verkligen har hänt.

Precis som alla andra minnesbilder som människor har förändras de överlevandes minnen över tid. De överlevande har tagit intryck av forskningsresultat om Förintelsen och fogat in aspekter av dessa i sina egna berättelser, vilket i många fall har bidragit till att göra deras upplevelser lättare att tolka, både för dem själva och deras åhörare.

Men även om minnesbilderna har förändrats kan de fortfarande ge en

unik inblick i lägertillvaron. Därför har deras vittnesmål starkt bidragit till att motverka påståenden från de så kallade revisionisterna, som hävdar att Förintelsen aldrig ägt rum.

Ögonvittnesskildringarna griper tag i oss. Den som har överlevt fångertillvaron i förintelselägren och koncentrationslägren, och som orkar berätta om sina upplevelser, kan förmedla hur livet i getton var före deportationen, vilka umbäranden som de fick genomgå under transporter till lägren och om tillvaron i dessa. Utifrån sina minnen berättar de, som i *The Last Days*, om dagliga rutiner, tvångsarbete, utdragna uppställningar, de knappa matransonerna och om andra lidanden, övergrepp och sadism, som de blev utsatta för.

Det finns däremot andra aspekter som de överlevande knappast kan förmedla. Det gäller framförallt de övergripande perspektiven och de strukturella sammanhang som gjorde Förintelsen möjlig. Att de inte kan berätta om dessa aspekter är inte konstigt – snarare tvärtom. Lägersångarna var isolerade från omvärlden och utlämnade åt lägervakternas godtycke samt ryktesspridning bland fångarna. Dessutom hade deras identiteter berövats dem, liksom kontakten med övriga familjemedlemmar. Under sådana omständigheter får man inte någon kunskap om beslutsgångar och andra faktorer som förklarar förintelsemaskineriet. Den kunskapen har vi fått via andra källor.

Det finns alltså aspekter av Förintelsen som förblir svåra att komma åt om vi enbart fokuserar på de överlevandes berättelser. Förintelsen utspelas då endast i anslutning till fångar, vakter och möjligtvis också lägerläkare. Alla de byråkrater, arkitekter, industriledare, vetenskapsmän, järnvägstjänstemän med flera som också medverkade vid genomförandet av Förintelsen förblir osynliga. Vidare kvarstår problemet att även den mest utlämnade och gripande berättelse om hur tillvaron gestaltade sig för fångarna i lägren inte kan förklara varför lägren upprättades.

Vi får inte heller något uttömmande svar på vilka orsakerna var bakom den till synes paradoxala utveckling som Bill Basch kommenterar i början av filmen: "En sak har förbryllat mig och hela världen. Det är att tyskarna avsatte trupper och tåg, lastbilar och energi för att fortsätta judeutrotningen ända till den sista dagen."

★ Hur skulle upphovsmännen till *The Last Days* burit sig åt för att besvara Bill Basch frågeställning? Hur kan vi få veta vilka motiv som låg bakom tyskarnas prioritering? Vad handlar de överlevandes berättelser huvudsakligen om? Vilka aspekter av Förintelsen förmedlar de? Vilka är fördelarna och nackdelarna med intervju-materialet som huvudkälla? Hur ska man värdera och granska informationsvärdet i en intervju?

Mer att läsa

Dokumentationen kring filmen *The Last Days* finns samlad i en bok med samma namn sammanställd av Steven Spielberg and Survivors of the Shoah Visual History Foundation (St. Martin's Press, New York 1999). Boken innehåller en bakgrund till judarnas situation i Ungern, författad av David Cesarani, samt fördjupade beskrivningar av de fem överlevandes berättelser. Boken avslutas med vittnesmål från tre amerikanska soldater som deltog i befrielsen av koncentrationslägren i Tyskland.

Filmhandledningen har faktagranskats av Ulf Zander vid Lunds universitet.

PRODUKTIONSUPPGIFTER

Regi: James Moll

Produktion: Steven Spielberg and Survivors of the Shoah Visual History Foundation, USA 1998

Foto: Harris Done

Klippning: James Moll

Historiska rådgivare: Michael Berenbaum, Randolph Braham

Originalmusik: Hans Zimmer

MEDVERKANDE

Bill Basch

Dr. Randolph Braham

Alice Lok Cahana

Warren Dunn

Renée Firestone

Dario Gabbai

Tom Lantos

Dr. Hans Münch

Irene Zisblatt

TEKNISKA UPPGIFTER

Speltid: 86 minuter

Format: Vidfilm (1:1,85)

Ljudsystem: Dolby Stereo SR

Censur: Från 11 år

Svensk premiär: 28 januari 2000

DISTRIBUTION

Triangelfilm, Box 285, 201 22 Malmö

Tel: 040-17 65 50, fax: 040-12 90 99

www.triangelfilm.se

